UDK 811.163.6'367
Andreja Žele
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

ZGODOVINSKORAZVOJNI PREGLED SLOVENSKE VEZLJIVOSTI

S pregledom slovenskih slovnic in nekaterih jezikoslovnih del predstavljam zgodovinski razvoj vezljivostne problematike, zlasti razvoj pomensko- in strukturnoskladenjske vezljivosti slovenskih glagolov, in ugotavljam, v kolikšni meri so naši slovničarji in jezikoslovci že uspeli opisati slovenske (predvsem strukturnoskladenjske) vezljivostne značilnosti. Pregled je namenoma kronološki, ker tako bolj jasno izpostavi nekatere zastranitve v razvoju vezljivostne teorije.

With the survey of Slovene grammars and some linguistic works the author presents the historical development of the valency issues, particularly the development of the semantic and structural syntactic valency of Slovene verbs, and examines the extent to which Slovene grammarians and linguists have succeeded in describing Slovene (particularly structural syntactic) valency features. The survey is deliberately chronological in an attempt to more clearly point out some peripheral issues in the development of the valency theory.

Ključne besede: skladnja, slovenske slovnice, razvoj vezljivostne teorije
Key words: syntax, Slovene grammars, development of valency theory

Kronološko-problemska členitev slovenske vezljivosti od Bohoričeve slovnice do danes predstavlja poglabljanje jezikoslovnih spoznanj, ki sem jih zamejila v obdobja: 1.1 Besednozvezna vezljivost, 1.2 Prehod besednozvezne vezljivosti v stavčno vezljivost, 1.3 Stavčna vezljivost, 1.4 Medsebojna (tudi pretvorbena) povezanost besednozvezne in stavčne vezljivosti, 1.5 Pomenskoskladenski vidik vezljivosti in 1.6 Večravninska obravnava vezljivosti.[1]

1.1 Besednozvezna vezljivost

1.1.1 A. Bohorič[2] je v Zimskih uricah v poglavju Glagolska skladnja s stranskimi skloni (219–253) za izhodišče obravnave glagolske vezljivosti izbral samo površinskoizrazno ravnino – celotna obravnava slovenske skladnje sloni na primerjavah z latinsko in nemško skladnjo, kot metajezik pa je bila takrat lahko možna samo latinščina.[3] (Normativnoizrazni vidik uporabe sklonov določa smer predstavljanja glagol-

[1] Članek je skrajšano in predelano poglavje Vezljivost v domačem jezikoslovju avtoričine disertacije (mentorica red. prof. dr. Ada Vidovič Muha) z naslovom Vezljivost v slovenskem knjižnem jeziku (s poudarkom na glagolu), obranjene junija 2000 na Oddelku za slovanske jezike in književnost Filozofske fakultete v Ljubljani.

[2] A. Bohorič (1987, l. izd. 1584), Arcticae horulae succisivae (Zimske urice proste). Prevedel in spremno študijo je napisal J. Toporišič. Predgovor 1–24; 25–331.

[3] O tem N. Mečkovska (1984: 209–222). Na str. 221 na podlagi primerjanj prvih slovanskih slovnic predstavlja preglednico razlikovalnih lastnosti, »važnih za zgodovinsko-filološko in kulturološko tipologijo slovnic«: a) etničnost-neetničnost jezika objekta – Bohoričeva slovnica (+); b) etničnost/neetničnost metajezika slovnice – Bohoričeva slovnica (-); c) dolgotrajno filološko izročilo – Bohoričeva

ske vezljivosti: površinskoizrazna ravnina > skladenjskofunkcijska ravnina > pomenska ravnina.)

Bohorič ostaja v okvirih besednozvezne skladnje[4] in opozarja, da je upošteval in iskal predvsem razlike med slovenščino in latinščino, ki jih je včasih razlagal tudi z nemščino.

V prevladujoče razpravljanje o uporabi sklonov (te ne ločuje prav dobro oz. jih meša) pa se nezavedno vriva tudi vloga glagolskega pomena[5] in z njim seveda tudi pomenskoskladenjska glagolska vezljivost.[6] Tako pri levi vezljivosti za glagole tipa *obſtati, paſti* v *S'rezho red obſtoji tàr pade savupajnje* (219) pravi, da tvorijo stavek brez stranskih sklonov. Pri desni vezljivosti pa je nakazano, da je strukturnoskladenjska oz. sklonska hierarhija odvisna od glagolskega pomena, ki veže določene udeležence v samo določenih sklonih oz. da »se pri vseh tvornih glagolih ne podrejajo brez reda vsi skloni /.../« (220). Tako pri sklonski vezljivosti oz. dvojni vezavi uvaja tudi pomenskoskladenjsko hierarhijo: »Izmed dveh tožilnikov eden pomeni osebo, drugi stvar, kakor *Vuzhim tebe kunſhti* /.../ (226). /.../ Glagolom dodeljevanja se dodaja dvojni dajalnik, katerih eden izraža osebo, drugi vzrok, ker se stvar dodeljuje ali v korist ali v škodo /.../« (224), npr. *Gre oli pride meni h'dobizhku* s pretvorbo *Je muj dobizhek* (226).

Zaveda se različnih pomenskoskladenjskih vlog predlogov[7] in jih komentira: »Slovani se zadovoljujejo z enim predlogom, naj je dostavljen ali pristavljen« (258). Torej je kot predložni glagolski morfem z glagolom skladenjskopomensko tesneje povezan (tj. vezavni) ali samo primaknjen (tj. vezavnodružljiv). Glagoli s predložnim glagolskim morfemom so označeni kot »sestavljeni glagoli s pridruženim predlogom«, npr. *Bo pitan (debel) oli ſe pita ſkusi ſpajnje ali s'ſpanjem«* (227, 228) v pomenih 'Spanje (ga) obnavlja/vzdržuje', ali pa določeni s trditvami kot »glagol *pèrpravim* si določa tožilnik s predlogom *ob*« (228). Ima tudi primere za obvezno prislovnodoločilno vezljivost, npr. »Glagol *pejljal* ima za seboj tožilnik s pridruženim

---

slovnica (-); č) vsebinska samozadostnost slovnice – Bohoričeva slovnica (-); d) razmerje slovnic do nadaljnjega slovničnega izročila naroda (+). Tudi za Bohoričevo slovnico velja pripomba na str. 215: »/.../ Glavni vzrok, da so sprejemali latinščino za metajezik, pa je vendarle v izdelanosti latinskega slovničnega izrazja in širše – v izročilu rabe latinščine kot metajezika.« B. Pogorelec (1983) pravi, da je razlaga razvoja slovnične misli mogoča iz dveh zornih kotov, in sicer a) iz medsebojne primerjave slovnic in b) iz teoretičnih izhodišč, ki so vodila pri nastajanju slovenskih slovničnih besedil (91). J. Toporišič (1984b: 168) v okviru obravnave tožilniške vezave piše: »/.../ Tu je Bohorič res bolj ali manj slepo sledil latinski slovnici, je pa v latinščini iste kategorije v veliki večini prevajal, kakor je zahtevala slovenska jezikovna struktura /.../.«

[4] J. Toporišič je v predgovoru k izdaji Zimskih uric (1987: 314) zapisal: »Ta skladnja je besednozvezna, ne stavčnočlenska (taka je postala šele čez 230 let – pri Vodniku).«

[5] Potrjuje pa se tudi ugotovitev N. Mečkovske (1986: 263), da je bil glagol za takratne slovanske slovničarje ena najtežjih besednih vrst, pri obravnavi katere so se še najbolj opirali na druge, že dodelane, jezikovne sisteme oz. na antične slovnice.

[6] J. Toporišič (1984b) ugotavlja, da je Bohoričeva skladnja v bistvu vezljivostna, in v nadaljevanju izdela vezljivostne tipe za prisojevalno razmerje in za desno neimenovalniško sklonsko vezljivost.

[7] J. Toporišič (1984b) pravi, da ima predloge oz. predložne glagolske morfeme prikazane po sklonski vezavi na podlagi latinščine, in navaja primere kot *od Buga, pres njega, s'Bugom, ſkrivſhi pred ozhetom* ipd.

predlogom *v'*. Govorimo tako: 1. *Pridem v'mejſtu*: s tožilnikom. 2. *Vlezhem is mejſta*: z ločilnikom. 3. *Na plazu prebiva*: z dajalnikom« (241). Predložne sklone, navadno v skladenjski vlogi prislovnih določil poimenuje kot ločilnik sredstva, ločilnik vzroka, ločilnik načina ipd. v zgledih *S'pregledajnjem oli s'ſhonajnjem ſe pèrjateli obdàrshé, ſe pita ſkusi ſpanje*. Sicer pa Bohorič ločilnik označuje kot tipični trpni sklon, in v tej zvezi nezavedno izpostavi pretvorbeno razmerje med pomensko- in strukturnoskladenjsko vezljivostjo (primarna/sekundarna diateza). V tvorniku ločuje tožilniški prizadeti predmet od orodja v orodniku, in hkrati ju v trpniku postavlja v razmerje z orodnikom kot pretvorbeno različico npr. imenovalnika (pri *mezh*), npr. *Bom z'mezhom vdarjen* (230). Vpliv pretvorb (glagolnik : namenilnik : odvisnik) na strukturnoskladenjske spremembe vezavnosti pokaže, ko poleg *Ieſt ga poſhlem k'gledanju grada* navaja še možnosti *Poſhlem ogledati grad, Poſhlem, da gleda grad* (233).

Pri povedkovodoločilni vezljivosti v zloženem povedku ločuje med pretvorbo predmetnega razmerja 'imeti bele zobe' v *Mur je bél na sobeh* (tj. *v sobe*) (206), in med pretvorbo prislovnodoločilnega razmerja, npr. *Ie trudèn od ſkàrbi/pred ſkàrbjo/sa voljo ſkàrbi*, kjer govori o »ločilniškem skladu pri imenu« oz. o »ločilniku vzroka« (206–207). Na izostren jezikovni čut kaže tudi ločena obravnava naklonske rabe povedkovnika *potreba* v zvezah kot *Ie potreba kunſhti* (208).

O začetkih vzpostavljanja razmerij med besedotvorjem in skladnjo lahko govorimo ob pripombah kot npr. »Rodilnik presežnika Kranjci izražajo s primerniku dodano členico *ner-* in povrh dodano besedo *mej*, /.../ *Platon, narvuzheneſhi mej Gèrkmi* /.../« (204).

Če povzamem – Bohorič je z bogastvom zgledov iz žive govorjene slovenščine na široko zaobjel skladenjsko problematiko v slovenščini. Pri komentarjih pa se je zadovoljil s slovensko-latinskimi normativnimi primerjavami na izrazni ravnini. Posredno, s primerjalnimi medjezikovnimi opisi, je nakazano tudi razmerje med pomensko- in strukturnoskladenjsko vezljivostjo. Čeprav prevladuje obširna obravnava besednozvezne skladnje in vezljivosti, ga jedrne izglagolske tvorjenke v obravnavanih besednih zvezah potiskajo v hkratno pretvorbeno obravnavo stavčne skladnje. Tako ga tudi pri stavčni vezljivosti niso presegli vse do začetka 19. stoletja.

1.1.2 M. Pohlin

V okviru slovensko-nemške protistave[8] se v nekaj naslednjih slovnicah nadaljuje površinskoizrazno opisovanje skladnje, začenši s Pohlinovo slovnico,[9] in sicer v četrtem poglavju Von der Wörterfügung (163–199) z razlago »skupskladanje teh besedy«. V obravnavo po besednih vrstah je vključena tudi glagolska vezljivost Von Fügung der Zeitwörter (O vezavi glagolov, 179–183),[10] ujeta v normativnooblikovno

[8] Poimenovanje povzemam po A. Vidovič Muhi (1988: 33). Avtorica pri zgodovinski obravnavi tvorjenk prvo obdobje, ki ga začenja z Vodnikovo slovnico, poimenuje Obdobje slovensko-nemške normativne protistave.

[9] Kraynska grammatika, das iſt: Die krayneriſche Grammatik, oder Kunſt die krayneriſche Sprache regelrichtig zu reden, und zu ſchreiben /.../, Laybach, 1783. R. P. Markus a S. Antonio Paduano Auguſtiner Varſuſher.

[10] J. Toporišič (1983: 121) v svoji razpravi Pohlinova slovnica to poglavje poimenuje kot Glagolska skladnja.

predstavitev besednozvezne sklonske rabe. (Smer predstavljanja glagolske vezljivosti je izrazna ravnina > skladenjskofunkcijska ravnina > pomenska ravnina.)

Pri levi vezljivosti je opozorjeno na ujemalnost v sklonu, spolu in številu med osebkom in povedkom, npr. *Jeſt sem ſdrav.* Opozarja tudi na možno osebkovo vlogo nedoločnika, npr. *Usakemu upati ni dobru, Dobru ſhiveti ſtury dobru umreti*. Pri desni vezljivosti[11] pa so pri obravnavi imenovalnika prvič našteti nepolnopomenski glagoli v vezni vlogi: *biti* (*Ti ſtari so sami svoja boleſn*), *imenovati* (*Bosh pak Cefas imenuvan*), *klicati* (*Tu mejstu se Najm klizhe*), *ratati* (*Ti ſtari ratajo dvakrat otrozi*), *ostati* (*Ostanem en poniſhn sluſhabnek*), *se držati* (*On se uselej koker en pamétn zhlovek zaderſhy*). Pri naklonskih glagolih opazi tudi posebno uporabo nedoločnika v zloženem povedku, npr. *On namore mene terpeti, ne ſhivega videti*.

Kot posebnost rodilnika so navedeni glagoli z besedico SE in tudi glagoli s predponskim obrazilom *na-*, npr. *dotikati se, bati se, najesti se*. V okviru rodilniške rabe ob trpniku je kot izvor dejanja navajan t. i. smiselni osebek, npr. *Ti bosh od mene pohvalen*. Izpostavljena je tudi zveza glagolov *prejeti, vzeti, peljati, iti* ipd. s predložnim morfemom *od*. Pri dajalniku z izpostavljanjem slovnične kategorije človeškosti že sega tudi v pomenskoskladenjsko vezljivost.[12] Vendar pri površinskoizrazni obravnavi še ne zmore ločevati različnih pomenskoskladenjskih oz. stavčnočlenskih vlog, tako kar skupaj navaja zglede s predmeti v različnih predložnih sklonih, npr. *is eno oslovo zheljuſtjo, zhes namarsheno mladeh ludy*, in osebke ob trpnih glagolskih oblikah, npr. *prezh od mene*, in prislovna določila načina, npr. *s'posebno mujo*.

V okviru besednozveznega povezovanja samostalnikov in pridevnikov (Von Fügung der Haupt- und Benwörter, 171–175) opozori a) na pretvorbe *Dobruta tèga Gospuda sluſhè k'hudobyi tega hlapza* > *Gospudova dobruta sluſhè k'hlapzovi hudobyi*, b) na vezljivost izglagolskih pridevnikov (174): »*Sam sebi pridn, drugem shkodliv* /.../«. Za rodilnik ima primere: *kruha lazhn, vina sit*; za tožilnik: *Eno moshno dnarjov dolſhn*; za orodnik: *Is njim v'red poredn, Pod nosam smerkov*.

1.1.3 O. Gutsman

Do enake spoznavne stopnje pri obravnavi glagolske vezljivosti seže tudi Gutsmanova slovnica,[13] kjer je v okviru obravnave besednih zvez (2. del slovnice Von der Wörterfügung – O zvezah besed) obdelana tudi glagolska vezljivost (Von der Fügung der Zeitwörter – O vezavi glagolov, 96–107). Temu poglavju sledi še poglavje o rabi predlogov (108–113). (Smer predstavljanja glagolske vezljivosti je izrazna ravnina > skladenjskofunkcijska ravnina > pomenska ravnina.)

---

[11] J. Toporišič (1984b: 170): »/.../ Pohlin je v obravnavi desne vezljivosti na videz zelo skromen, poleg tega ne loči vezave od primika. Tako za rodilnik desne vezljivosti pravi le, da ga imajo »mnogi glagoli« /.../« (142).

[12] J. Toporišič (1983: 121–122): »/.../ Pohlin skuša navesti pomenske kategorije, ki uravnavajo vezavo. ROD: glagoli pomanjkanja /.../, DAJ: glagoli darovanja, usluge, zapovedi, želje /.../, TOŽ: tožilniško vezavo pripisuje vsem dejanjskim glagolom (ali tvornim, kar bi bilo manj res) /.../, OR: nima pravila /.../«. Na str. 127 še: »/.../ Pohlinovo besedotvorje in skladnjo je nadaljeval šele Metelko /.../«.

[13] Windiſche Sprachlehre (verfaſſet von Oswald Gutsmann), Gratz, 1777; skladnja je obdelana na straneh 81–133.

Uvrstitev vezave predlogov med vezavo glagolov in med vezavo prislovov nakazuje jezikovni čut, ki predlog obravnava kot del glagola oz. kot predložni glagolski morfem, ki sooblikuje glagolski pomen, npr. *Je v'Zelovzi rojen, Eni ſe v'Doberleveſs, eni pak v'Tershizh popelajo; On je sa ſrednika med nami biu poſtaulen, On bo sa mieſtnega ſodnika svolen gratau* (110–111).

Pri levi glagolski vezljivosti opozarja na ujemalnost v spolu, sklonu, številu in osebi in tudi na kategorijo živosti, npr. *Denar, ſvojobodnoſt inu shenſtvu je mladenzha isvratalu* (96), vendar *Shenin inu neveſta bota rajala* (97). Dopušča različice kot *Ou, voda inu shganje meni ne diſhi/diſhijo* (96). V zvezi s prisojevalnim razmerjem je opozorjeno tudi na nezaznamovanost moškega spola, npr. *Jelen, koſhuta inu tele ſo vbieshali* (97), ki pa ne velja pri skupnih imenih kot *Moſhtvu ſo po redi hodili, shenſtvu ſo ſe pak smotile* (98). Desna glagolska vezljivost sklonsko posredno predstavlja pomenske glagolske skupine.[14] Pri mestniku in orodniku se sklicuje na nemške primere, ki izražajo usmerjevalno vrednost predlogov kot glagolskih predložnih morfemov, npr. *Jes po tiſtem jeleni ſtavim, Vera mure s'naſhemi delami delati* (103). Posebej so navajani glagoli premikanja, npr. *iti, tezi* v *Jidi okul, Tezi mimu*, kjer lahko govorimo o obveznovezljivem primiku.

Tako za Pohlina kot za Gutsmana je škoda, da sta se v okviru slovensko-nemških primerjav omejila na površinskoizrazno obravnavo slovenske skladnje. Tako se njuno poznavanje slovenskih pomenskoskladenjskih posebnosti odkriva samo posredno, po drobcih in zato nesistemsko.

1.1.4 J. Kopitar

Čeprav je bilo že večkrat povedano,[15] da J. Kopitar[16] skladnje ni posebej obravnaval, se pri obdelavi posameznih besednih vrst ni mogel izogniti tudi pomenskoskladenjskim vprašanjem. Sicer pa predvsem s ponazarjalnim gradivom[17] samo še potrjuje, kar so, vsaj posredno, nakazovali že njegovi predhodniki – da je tudi pri obravnavah posameznih besednih vrst nujno potrebno upoštevati povezanost in soodvisnost oblike, skladenjske vloge in pomena, kar je osnova za določevanje kategorialnih slovničnih in slovarskih lastnosti. Njegova vezljivostna opozorila ostajajo v okviru besednih zvez. (Smer obravnave glagolske vezljivosti je pomenska ravnina > skladenjskofunkcijska ravnina > izrazna ravnina.)

---

[14] J. Dular (1982: 4) opozori na »bogato dokumentirano« dvojnično vezavo, npr. *Navadim ſe tepenja ali na tepenje* ipd.

[15] O tem R. Kolarič v spremni besedi Ob novi izdaji Kopitarjeve slovnice (1971): »/.../ Že iz kazala vidimo, da Kopitar ni obdelal dveh velikih poglavij slovenske slovnice, namreč besedotvorja in sintakse /.../. Filozofske osnove za moderno sintakso je dal že Herder, ki ga je Kopitar poznal, saj ga celo citira /.../. Kopitar ni bil filozofska natura, ki bi na dolgo in globoko razmišljal o sintaktičnih in stilističnih vprašanjih /.../.« Obširnejša predstavitev slovenske skladenjske teorije pa je v razpravi J. Toporišiča (1984b).

[16] Kopitarjeva slovnica Grammatik der Slaviſchen Sprache, Laibach, 1808.

[17] Prim. J. Toporišič (1980c: 396): »/.../ Znanstvenost je Kopitar v veliki meri dosegel z omejitvijo na obravnavo izrazne in deloma slovnične ravnine jezika, ne da bi se bil spuščal kaj dosti v besedotvorje ali skladnjo (na obeh področjih je ločil zlasti slovensko od nemškega, oboje le priložnostno), od tvorbe pa je izpustil besedotvorje in tako ostal le pri oblikotvorju in oblikospreminjanju.«

Da mimo skladnje ni mogel, posredno dokazuje njegova funkcijskoskladenjska razvrstitev besednih vrst, ki izraža vzročno-posledično razmerje med pomenom posameznih besednih vrst in njihovo skladenjsko vlogo ter oblikovnimi posebnostmi na izrazni ravni. S svojim pomenskoskladenjskim vidikom obravnave je vplival na F. Miklošiča.

1.2 Prehod besednozvezne vezljivosti v stavčno vezljivost

1.2.1 V. Vodnik

Prvi samo slovenski opis skladnje v okviru stavka (in ne samó besednozvezne skladnje) imamo v Vodnikovi slovnici.[18] Poglavje o skladnji je V. Vodnik poimenoval Vésanje (115–147). (Kot metajezik je prvič uporabljena slovenščina in iz nje izpeljana slovenska jezikoslovna terminologija; smer predstavljanja glagolske vezljivosti je od izrazne ravnine > skladenjskofunkcijska ravnina > pomenska ravnina.)

Prvič definira vezljivost z vidika stavka: »Vésanje vuzhí ſamotne beſéde vésati v'ſkup dershézhe govorjenje. De ſe nam bo govorjenje vésalo, tréba pervizh véditi, kako ſe vſako pleme beſedi s'drugimi ſklepa ino ſklada; drugizh, kakſhin ſléd, verſto ino red hozhejo beſéde imeti v'zelih isrékih ino ſtavkih govorjenja« (115). Glagolska vezljivost je obdelana v poglavju Vésanje glagolov ſploh (123–130). Razmerje med pomensko-[19] in strukturnoskladenjsko glagolsko vezljivostjo v stavku V. Vodnik izpostavi že z normativnim komentarjem uporabe tvornega in trpnega glagolskega načina, bolj eksplicitno pa pri sklonski obravnavi, ki mu je zgolj izhodišče. Pri imenovalniku (Vésanje glagolov s'imenovavnim padesham) ugotavlja, da v imenovalniku lahko nastopa vršilec dejanja (délaviz) ali predmet dejanja (terpíviz), in našteje glagole, ki jih še ne opredeli kot nepolnopomenske, vendar pa se zaveda njihovih skladenjskih posebnosti – »snajo dva imenovavna poleg ſebe imeti, kakor: *Salomon je bil Kral /...*, *Kri ni voda, Oſel oſtane oſel*« ipd. Pri rodilniku z izpostavo predponskega obrazila odpira tudi področje vpliva tvorjenosti nosilke vezljivosti na spremembo njene vezljivosti, npr. *nájém ſe, navelízham ſe* ipd. Pri glagolski vezavi z dajalnikom in tožilnikom opozori tudi na strukturnoskladenjske oz. sklonske različice istega udeleženca glagolskega dejanja (t. i. dvojnična vezava), npr. *Naſlédvam komu (koga ino sa kom)* ipd. Pri mestniku (ſkasaven padesh) in orodniku (ſturiven padesh) pa opozarja, da ju uporabljamo samo s predlogi oz. ob predložnomorfemskih glagolih.

Na tvorbeno-pretvorbeno raven pa seže z vezljivostjo pridevnikov (118–119), posebej izglagolskih, npr. *shèlen navúka, poſlúſhen goſpodarju, bolen na pluzhah* ipd.

---

[18] V. Vodnik, Piſmenoſt ali Gramatika sa Perve Shole, v Lublani, 1811; Uvodni del: 3–8, Iliria oshivlena, Vsebina: 1–190.

[19] J. Dular (1982: 4) po Vodnikovi izjavi, da je bila njegova slovnica v nemščini napisana že leta 1807, pripominja, da mu je treba priznati prvenstvo pri vpeljavi pojma glagolska prehodnost.

1.3 Stavčna vezljivost

1.3.1 P. Dajnko

Za tisti čas zelo sodobno obdelavo skladnje imamo v Dajnkovi slovnici Lehrbuch der Windiſchen Sprache.[20]

Stavčna vezljivost je namreč obravnavana že kot odraz razmerja med pomensko- in strukturnoskladenjsko vezljivostjo.

Jasno so izraženi jezikoslovnoteoretični vplivi takrat vodilnega jezikoslovca v slovanskem svetu Josefa Dobrovskega.[21] Dobrovský je z uzaveščenim razmerjem slovar : slovnica, z ločevanjem med besedotvorjem in oblikoslovjem in z natančnim opisom stavčnočlenske skladnje presegel vse dotedanje slovnice, tako da je bila njegova slovnica vzor vsem slovanskim slovnicam vsaj še celo prvo polovico 19. stoletja.

Dajnko pri obravnavi slovenske skladnje izhaja iz posebnosti slovenske stavčne zgradbe, zato lahko tudi vse slovnične kategorije natančneje predstavi – 2. del slovnice Von der Wortfügung (O skladnji, 269–296). (Smer predstavljanja glagolske vezljivosti je od skladenjskofunkcijske ravnine k izrazni in pomenski ravnini.)

Po zgledu slovnice Dobrovskega Podrobná mluvnice jazyka českého (v redakcích z roku 1809 a 1819, 4–991) obravnava skladnjo kot Pravila primernosti/ujemalnosti (Regeln der Angemessenheit) in Pravila odvisnosti (Regeln der Abhängigkeit). Upoštevana je hierarhija stavčnočlenskih razmerij. Tako so najprej predstavljene vse posebnosti prisojevalnega razmerja (v primerjavi z Dobrovskim v precej skrajšani obliki in z izvirnimi slovenskimi zgledi), med njimi tudi t. i. nedoločni oz. splošni osebek, npr. *Se pita, Se dela, Se govorí* (273). Osebek obravnava kot glavni/osrednji stavčni člen, ki mu je podrejen povedek.

Besedne zveze so prvič predstavljene tudi kot zloženi stavčni členi (prim. Dobrovský 1940: 630–634) in tako vključene v višjo stavčnočlensko skladnjo, npr. *Pet delavcov je bilo, Blizo šest jezero let je že minulo*. Tako eksplicitno ločuje med besednozvezno in stavčnočlensko skladnjo. Škoda, da Dajnko ne povzame opise J. Dobrovskega za povedkovodoločilno rabo, npr. *rád-a,-o* v *Rádi sme ho slysseli* ipd. (Dobrovský 1940: 657).

Uporaba sklonov je obdelana v okviru stavčnočlenske odvisnosti predmetov od povedka (277–285). Pri mestniku ob predložnomorfemskih glagolih kot *Pri vratah, na sohi je vtičja gnezda, Po snegi se vozimo na saneh* (prim. Dobrovský 1940: 711) jasno ločuje predložnopredmetno rabo od prislovnodoločilne, npr. *Ptá se po ném* : *Pta se po ulici*). Pri orodniku pa je samo z naštevanjem že nakazano stavčnočlensko ločevanje glede na živost med predmetom in prislovnim določilom, npr. *z'nami, z'vami* proti *pod nebom, pred suncom, med zvezdami* (prim. Dobrovský 1940: 712–717).

Napredek je tudi to, da vezljivost glagolov in pridevnikov, ki so v povedku, ne

---

[20] Pri Dajnku (1824) se zgolj mehanična normativnoizrazna sklonska obravnava umakne bolj problemsko zastavljeni obravnavi, ki skuša razkrivati posebnosti slovenske stavčne zgradbe.

[21] V zborniku študij J. Dobrovskega B. Havránek (1953: 101) piše, da je J. Dobrovský izmed južnoslovanskih jezikov najboljše poznal slovenščino in bil v posrednem ali neposrednem stiku s Pohlinom, Vodnikom, Primicem, Schneiderjem, Metelkom, Dajnkom; posebno trdna in dolgotrajna pa je bila znana naveza Dobrovský – Kopitar.

obravnava ločeno – tako je v vezljivost vključen tudi pretvorbeni vidik z zgledi *Hvale si nevreden, Vina smo žedni, Spane je smerti podobno* ipd. (prim. Dobrovský 1940: 688, 704).

1.3.2 F. Metelko

Prava nadgradnja Dajnkove slovnice pa je Metelkova slovnica,[22] ki že opažene slovenske skladenjske posebnosti še ponazarjalno obogati in terminološko opredeli. Da je stavčna skladnja izhodišče obravnave, lahko razberemo že iz naslova poglavja Regeln der Abhängigkeit (Pravila odvisnosti, 236–260). (Smer predstavljanja vezljivosti je od skladenjskofunkcijske ravnine k izrazni in pomenski ravnini.)

Metelko v obravnavi skladnje natančno sledi Dobrovskemu, ponekod navaja celo iste primere.

Skloni so mu samo izhodiščno formalno oz. izrazno vodilo za urejenejše predstavljanje različnih skladenjskih možnosti. Zaveda se, da so skloni samo izrazno sredstvo za delovalnike in okoliščine, vendar to lahko razberemo samo iz ponazarjalnega gradiva ali iz zelo skopih razlag. V okviru povedka, ki veže predmet v rodilniku, našteje tudi zveze *je tréba/je škoda/je sram/je skerb (snage)*. Izpostavi tudi zloženo povedkovo določilo, npr. *Ste bogate ze žitam* (239). S pomensko- in strukturnoskladenjskega vidika opozori, da je prehod imenovalnika v rodilnik povezan s pomenskostjo glagola *biti*, npr. *Ne bo mož* 'nikoli ne bo postal mož' proti *Ne bo moža* 'mož ne bo prišel' (240). Pri rodilniku ob glagolskih sestavljenkah je opozorjeno na povezavo predponskega obrazila s spremembo tožilnika v rodilnik, tj. vpliv tvorjenosti glagola na njegovo pomensko- in strukturnoskladenjsko vezljivost, npr. *sekna* ***do****kupite* : *kupite sekno*; *vode* ***per****lite* : *vodo lite*; *vina* ***na****brate* : *vino brate* (244). V teh primerih Metelko govori o izpustu količinske besede (prim. Dobrovský 1940: 703).[23] Pri uporabi orodnika pa so pomenskoskladenjsko zajeti primeri, ki pa, žal, niso komentirani, ampak samo označeni z vezanje ali druženje: *se kmete se pečate, rézate ze nožem; ze božejo pomočjo doseče, se silo vzete* (prim. Dobrovský 1940: 712–717). Hkrati je, vsaj posredno, kot vezavni oz. vezavnodružljivi glagolski morfem označen tudi predlog, ki je v različnih obglagolskih vlogah (v vezavno /ne/leksikaliziranih ali v vezavnodružljivih) predstavljen v obširnem poglavju o predlogih oz. o predložnih sklonih (247–256). Npr. za predlog *čez* ima primere *Čez tebe govore, Voda me je bila čez kolena, Čez zid skočite* proti družljivosti *Čez tri nedele pridem*. Vzporedno zajame tudi vezljivost izglagolskih tvorjenk, npr. *lubezen do Boga*.

---

[22] F. Metelko, Lehrgebäude der Sloweni∫chen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen, Laibach, 1825; Uvodni del: 3–52, Vsebina: 1–216. Metelko že v naslovu omenja vpliv J. Dobrovskega: Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des hrn. Abbé Dobrow∫ký.

[23] B. Havránek (1953: 108–109) ugotavlja, da je vpliv slovnic J. Dobrovskega Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache (1809) in Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris (1822), ki naj bi bili (posebno glede ločevanja besedotvorja in oblikotvorja) splošnopriznani vzorec slovanskim slovnicam celo prvo polovico 19. stoletja, posebno opazen pri F. Metelku. Tudi J. Toporišič (1980: 411): »/.../ to /op. dograditev Kopitarjeve slovnice/ je že prej kot v 20-ih letih zares storil Metelko, ko je po Dobrovskem podal natančno besedotvorje (pobude za to je dajal sam Kopitar) in do neke mere tudi skladnjo slovenskega jezika /.../.«

Pri obravnavi vezljivosti jasno opozori na pretvorbe, npr. *Stric sem mu > Sem njegov stric, Je rane grešneku zacelil > Je grešnekove rane zacelil, Očetu streže > Je ustrežliv očetu* ipd.

Neke vrste posredni pokazatelj, da sta P. Dajnko in F. Metelko pri obravnavi skladnje segla najdlje, je tudi slovnica F. Malavašiča, Slovenska slovnica za perve slovenske šole (v mestih in na deželi, Lj. 1849) s pripombo Po nar boljših dosadanjih slovnicah zdélana, kjer je večina poglavij, npr. Zlaga in sklada besed, Sklada (113–145), kar poslovenjenih iz Metelkove slovnice. Poleg zelo skrajšanih slovenskih povzetkov Dajnkove in Metelkove skladnje je slovnica dragocena zaradi poskusov smiselnega slovenjenja jezikoslovne terminologije, npr. podsébek za osebek, prisvojivnik za dajalnik, družívnik za orodnik.

Nič novega oz. samo bolj praktičnouporabno različico Metelkove slovnice imamo pri A. J. Murku.[24]

1.4 Medsebojna (tudi pretvorbena) povezanost besednozvezne in stavčne vezljivosti

S prehodom v drugo polovico 19. stoletja se začenja obdobje slovensko napisanih slovnic s slovenskim jezikoslovnim izrazjem.

To je obdobje Janežičevih izdaj slovenske slovnice, Miklošičeve skladenjske teorije, ki je bila v slovenščini predstavljena v Šumanovi slovnici, in Levstikovih predvsem normativnih pripomb.

In če se v obdobju slovensko-nemških primerjav večinoma ni namerno posegalo v pomenskoskladenjsko vezljivost (tj. v natančno obravnavo povedja z možnimi udeleženskimi vlogami), se je v drugi polovici 19. stoletja pokazala potreba po boljšem poznavanju stavčne pomenske podstave oz. njenih sestavin za predstavljanje stavčne in besednozvezne vezljivosti.

1.4.1 A. Janežič

Ohranja Metelkov problemskovsebinski koncept obravnave, tako da obravnavi prisojevalnega razmerja sledi v okviru samostalniške besede uporaba sklonov, ki posredno predstavi desno glagolsko vezljivost. Prvič so skloni, z izjemo orodnika, poimenovani z današnjimi imeni – »imenovavnik, rodivnik, dajavnik, tožívnik, mestnik in družívnik«.

Pri uporabi sklonov pretvorbeno obravnava tudi vezljivostne lastnosti izglagolskih samostalnikov.

Stavčna vezljivost je problemsko in zelo obširno (v primerjavi z dosedanjimi slovnicami) predstavljena v slovnici iz leta 1863,[25] v poglavju Skladnja (156–212).

---

[24] V časovnem razmaku približno dvajsetih let sta izšli dve Murkovi slovnici, in sicer Theoretiſch-praktiſche Sloweniſche Sprachlehre für Deutſche; (nach den) Volksſprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärten, Krain und Ungarns weſtlichen Diſtrikten iz 1832. in Theoretiſch-practiſche Grammatik der Sloweniſchen Sprache in Steiermark, Kärten, Krain und dem illyriſchen Küſtenlande iz 1850.

[25] A. Janežič, Slovenska slovnica (za domačo in šolsko rabo), predelana in popravljena izdaja, Celovec, 1863.

Skladenjska nadgradnja je, da so skloni predstavljeni v vseh možnih stavčnočlenskih vlogah, npr. rodilnik kot osebek: *Ženskih je skrb snage, moških pa učenosti* (Vodn.), rodilnik kot dopovedek: *Ta hiša je mojega očeta*, rodilnik kot predmet: *Komur krajcarja ni mar, ne bode rajniša gospodar*, tožilnik prislovnega določila: *Kar se mlade dni zamudí, ne popravi se vse žive dni* (Slom.) ipd. Posebno izpostavljena je udeleženska vloga pri uporabi orodnika oz. družilnika, ki po Janežiču lahko »znamnjuje društvo« (živost/človeškost+) ali sredstvo (živost/človeškost-) proti »ali mesto ali čas ali pa še kako drugo razmér« (193). Z vidika vezljivosti in družljivosti je pomembno ločevanje delovalnikov od okoliščin, npr.: »/.../ b) orodje ali sredstvo v dosego kake reči (orodnik), n. pr. *Brezen, če z rivcem ne rije, pa z repom vije* /.../, c) način in druge okolnosti, n. pr. *Skopost s kupom raste /.../ Pridna gospodinja je s prvim svitom že na nogah /.../*, d) predmet ali objekt djanja, n. pr. *Kdor se prepira s kruhom, prepira se tudi z ljudmí* /.../« (204).

Iskanje primernega poimenovanja za prisojanje se kaže v različnih določitvah, kot najožja zveza, ujemanje in druženje.

1.4.2 F. Miklošič

Miklošičevo jezikoslovno teorijo, ki temelji na primerjalnoslovanski obravnavi oblikoslovno-pomenskih lastnosti besed in skladnje, je poslovenil J. Šuman.[26]

Funkcijskoskladenjsko razvrstitev besednih vrst je F. Miklošič povzel po Kopitarju in na podlagi razmerja oblikoslovje : skladnja ugotavljal, da oblikoslovje naredi t. i. »osnove« (stämme), primerne za izražanje misli, slovenska skladnja pa omogoča slovenski način izražanja slovenskega mišljenja.[27] Slovenska skladnja in z njo vezljivost sta izraženi implicitno – s skladenjskopomensko vlogo besednih vrst in oblik in z različno hierarhičnostjo oz. odvisnostjo med njimi.

Z vidika današnjega pojmovanja glagolske vezljivosti ostaja Miklošičeva skladnja, in z njo vezljivost, besednozvezna – tj. ne upošteva hierarhične zgradbe stavka z glagolom kot organizacijskim jedrom. Tako Miklošičeva primerjalnoslovanska skladnja ne ločuje brezosebnih glagolov tipa *Dežuje* od neosebne rabe glagolskih oblik, npr. *Vzameš žlico sladkorja*. Samo na ravni glagolske besedne zveze opozarja na skladenjskopomenske premike glagolov, npr. *Mečem kamenje* proti *Meče ga (o Valentinovem bolenju)*, *Trga me (v trebuhu)* proti *Hlače trgam*. Ločuje tudi primere s t. i. zunanjim tožilnikom, npr. *Trgam hlače*, proti zvezam z notranjim tožilnikom pri neprehodnih glagolih, npr. *Trpim ves čas, Živimo kratko življenje* (po Miklošiču, 385–387: »acc. des inneren objectes«).

---

[26] Josip Šuman, Slovenska slovnica (po Miklošičevi primerjalni), Ljubljana: Matica slovenska, 1881. Skladenjsko problematiko predstavi v obsežnem četrtem delu svoje slovnice Skladnja (261–360).

[27] Vendar obsežno Miklošičevo delo Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, Dunaj, 1868–1874, ki v prvem delu vsaj posredno obravnava tudi besednovrstno vezljivost, v drugem delu pa stavčnočlensko vezljivost, je bilo za J. Šumana prezahtevno, da bi lahko problemsko izpostavil posebnosti slovenske skladnje.

Dosedaj opravljene in objavljene raziskave v slovenskem prostoru pa dokazujejo, da je za Miklošiča značilen funkcijski vidik analize predvsem na ravni morfematike in morfemske sintagme, prim. razpravo A. Vidovič Muhe (1992: 173–191).

Vpliv glagolske tvorjenosti na glagolsko prehodnost je izražen s komentarjem, da predponska obrazila delajo določene neprehodne glagole prehodne, npr. ***na**iti, **ob**iti, **do**iti, **na**hoditi, **pro**bežat, **v**lezt, **za**stoit* (Miklošič: 272, 378). Opozorjeno je tudi na pomenske podstave posameznih /ne/tvorjenih glagolov: »Prehodni glagoli so lehko bez predmeta za se (absolut), če se predmet sam umeje ali se le djanje naglaša: *mlatim (imam mlatitvo), vežem, orjem, sadim, šivam, berem, pišem; vidim (dobro vidim), čujem* itd.« (303). Z obravnavo glagolske /ne/prehodnosti pa so se odkrile različne pomenskoskladenjske vloge besedice SE – od povratnih glagolov, ki so hkrati tudi tvorni in prehodni, ker je besedica SE v vlogi povratnoosebnega zaimka *umivati se*, do t. i. srednjih glagolov, kjer je SE prosti glagolski morfem in so glagoli lahko prehodni ali neprehodni (tj. neobvezna vezljivost), npr. *smejati se (komu/čemu)*, pa do trpnih neprehodnih glagolov s prostim glagolskim morfemom SE, npr. *mračiti se* (304–305).

Na nujno soodvisnost pomenske- in strukturnoskladenjske ravnine kažejo različnopomenski in razločevalnopomenski skloni kot npr. rodilnik raznega pomena (330). Na to je opozorjeno v poglavju O pomenu besednih oblik. Pri imenovalniku so obravnavani tudi glagolski primitivi *biti, postati, kazati, misliti, imeti, narediti, imenovati se, imenovan biti* in povedni imenovalniki oz. povedni predmeti (tj. povedkova določila) in povedi »pri glagolih *biti, imenovati* in enakih, ki imajo v klasičnih jezikih dva nominativa ali dva accusativa: *kaj za ljubo imeti; za tovarša je bil jelen; turkinjo za ženo vzeti*« (326). Pri obravnavi rabe sklonov posega v sklonsko vezljivost in posredno opozarja tudi na rabo predložnomorfemskih glagolskih primitivov, npr. *v' neslast' imeti, svú hrdost'ú vz neho byti, vz hospodu státi, Imejte me danas čez noč* ipd. (400, 404, 447). Tako je v Miklošičevih primerjalnoslovanskih razlagah s pomenskoskladenjskega in posledično tudi s strukturnoskladenjskega vidika jasno nakazano ločevanje med predložnimi glagolskimi morfemi kot /ne/leksikaliziranimi sestavinami glagolovega pomena in vezavnodružljivimi predlogi kot sestavinami udeleženskih besednih zvez.

1.4.3 F. Levstik

Obdobje Janežičevih slovnic in Miklošičevih razprav o skladnji dopolnjujejo še Levstikova razmišljanja o jeziku.[28] Levstik[29] je tako pri pomensko- in strukturno-

[28] Povzeta so iz Levstikove razprave Napake slovenskega pisanja (1858b, cit. po ZD 6, 1978), 38–87. S kritiko napačnega pisanja izpostavi delovalniško razmerje Vd (vršilec dejanja = po Levstiku delalna oseba) : Pd (predmet dejanja = po Levstiku reč): »Ako je v delavnem stavku imenovalnik živa oseba, Slovenec ne jemlje nikoli trpnega naklona; kadar je imenovalnik reč, potem ga lahko denemo v storilnik s predlogom »s« in tako naredimo trpni naklon /…/« (48). In še razmerje Vd : L (lastnost): »Hoteli so z rodilnikom nadomestiti naši pisatelji stari sami storilnik, pa tudi proti jezikovnemu duhu, n. pr.: »Mogočnih rok ga zavihti«, namesto: »z mogočnimi rokami«. /Rodilnik/ pa je vselej na pravem mestu, ako popisujemo lastnosti /…/«. Delovalniško razmerje Sd (sredstvo dejanja = po Levstiku priprava/orodje) : De (dejanje), (68–69): »/…/ počilo namesto počitek, pokoj, počinek (dolenjsko); vse to pa samo, da bi se ustreglo slabim stikom na koncu slabega verza in pa tudi iz nevednosti v jeziku. Človek bi menil, da je počilo kaka priprava, kako orodje za počitek, kakor: motovilo, cedilo, kresilo, šilo itd. /.../.«

[29] O tem B. Pogorelec (1983: 94): »/.../ Pobuda za lastno sintakso je prišla leta 1858 od Levstika (Napake slovenskega pisanja) in šele tedaj se v slovnicah polagoma razvija tudi to področje slovenskega slovničnega vedenja in je slovensko gradivo samostojneje obravnavano /.../.«

skladenjski vezljivosti opozorjal predvsem na jezikovno normo rabo, ki je bila tudi prebuditeljsko naravnana. V trditvah, da se je potrebno izražati in pisati v »duhu jezika«, je zelo smiselno povezal pomensko in skladenjskofunkcijsko ravnino jezika.

1.5 Pomenskoskladenjski vidik vezljivosti

V prvih desetletjih dvajsetega stoletja se je slovenska skladenjska teorija vidno posodobljala. Z A. Breznikom, predvsem pa z R. F. Mikušem je skušala slediti aktualnim evropskim jezikoslovnim dogajanjem.

1.5.1 A. Breznik

V (skladenjskih) definicijah A. Breznika se prepletata pomenska ravnina oz. pomenskoskladenjska razmerja (ko npr. pri glagolu govori o prisojanju in prehodnosti, pri pridevniku o prehodnosti ipd.) in skladenjskofunkcijska ravnina oz. strukturnoskladenjska razmerja (ko govori o stavčnih členih, npr. o predmetu, povedku ipd.).

Posledica pomenskoskladenjske obravnave stavka oz. stavčnih členov je tudi natančnejše jezikoslovno izrazje, tako da lahko govorimo o Breznikovi skladnji.

Glagolska vezljivost (predstavljena od skladenjskofunkcijske ravnine k izrazni in pomenski ravnini) je obravnavana v poglavju Skladnja v vseh izdajah njegove Slovenske slovnice za srednje šole.[30] Nadgradnja k dosedanjim razpravam o skladnji je izpostavitev vzajemnega vpliva pomenskoskladenjske in strukturnoskladenjske vezljivosti in eksplicitna izpostavitev glagola kot nosilca stavčnih razmerij[31], tj. že neke vrste verbocentrizem (Slovenska slovnica za srednje šole, Skladnja 1916: 228–264): » /…/ Med besedami v stavku pa je – glede na tvoritev – ena najtehtnejša in na to se vse druge besede nanašajo; ta beseda je glagol, t. j. določeni glagol /…/∫ (228).[32]

Pri stavčni analizi uspeva okviru enega stavka zajeti pomensko, skladenjskofunkcijsko in izrazno ravnino,[33] npr. *Kdo piše∫ Piše* je povedek (»najimenitnejši člen stavka«), ki mu je podrejen osebek (stavčnočlenska ravnina), ki označuje še neznano tretjo osebo (pomenska ravnina); *kdo* je osebek/glagolska oseba (skladenjsko-

[30] Upoštevala sem štiri izdaje Breznikove Slovenske slovnice za srednje šole: 1. izd. – Celovec, 1916: Družba sv. Mohorja; 2. predelana izd. – Prevalje, 1921: Družba sv. Mohorja; 3. izd. – Prevalje, 1924: Družba sv. Mohorja; 4. razširjena izd. – Celje, 1934: Družba sv. Mohorja.

[31] Na to, da Breznik obravnava glagol kot organizacijsko stavčno jedro, je na pretvorbeni (besedotvorni) ravni opozorila A. Vidovič Muha (gl. npr. SSB: 40–43) in /ne/glagolskost »sintaktične zveze« postavila kot temeljno delitveno merilo zloženk pri Brezniku (ta ločuje zloženke s »sintaktičnimi zvezami brez glagola« in »sintaktičnimi zvezami glagola z raznimi besednimi razpoli«).

[32] Vpliv takratnega evropskega jezikoslovja je izražen v razpravi Besedni red v govoru (gl. Jezikolovne razprave, Ljubljana: Slovenska matica, 1982, ur. J. Toporišič, 238–239) trdi, da je boljša definicija stavka z vidika govora – stavek je predvsem glasovna in besedna enota, ne pa vsebinska in oblikovna. Tako po E. Sieversu povzema: »Stavek je vsaka v sebi zaključena glasovna skupina, ki daje, kadar je v gotovi zvezi, govoru ali pa sploh situaciji pravi pomen.«

[33] O tem M. Križaj Ortar (1987: 508): »Breznik določa pomenska in stavčnočlenska razmerja, svojo hierarhijo stavčnih členov gradi na pomenskih razmerjih. /.../ pomenska razmerja (prisojanje in prehodnost) pa so razmerja v globinski sestavi (GS), tj. med skladenjskimi pomeni.«

funkcijska ravnina), določen(a) z osebkovo besedo[34] (označuje jo kot »določilo glagolskega osebka« – izrazna ravnina). Kasneje, v Slovnici štirih pa izraz osebkova beseda izgubi to izraznodoločljivo vlogo in postane nepotrebna.[35] Pri desni vezljivosti ločuje predmetno vezljivost od povedkovodoločilne vezljivosti. S trditvijo, da predmet dopolnjuje pomen glagolov in pridevnikov, uvaja obvezno pomenskoskladenjsko vezljivost in hkrati opozarja na glagolske in pridevniške vezljivostne zmožnosti sploh.[36] S prislovnimi določili, ki da določajo kraj, čas, način ali vzrok kakega dejanja, pa označuje neobvezno vezljivost ali družljivost (1916: 231).

Razlikovanje med družljivostjo in /ne/obvezno vezljivostjo je samo posredno, z jezikovnim čutom, brez utemeljitev, izraženo pri prislovnem določilu načina (230): način (*Imej ga trdó, Pel bo lepó, s strahom kaj delati, brez skrbi biti*) : sredstvo (*s kolom udariti koga, igrati se s prstanom*) : družitev (družba/skupnost) (*potovati s kom, Na postelji spi z majhnim otrokom v roki*).

Nekaj novosti prinaša še četrta razširjena izdaja Breznikove slovnice.[37] Posodobljena je obdelava nepolnopomenskih glagolov (230).[38] Pri pretvorbeni povezavi med stavčnočlenskimi in besednozveznimi razmerji, pretvorbeno opozori tudi na pomenskoskladenjske vloge predlogov, npr. *ljubezen do domovine, skrb za sebe, življenje po smrti, delo brez blagoslova; pokrov za na kad, oklep za na prsi, oje pri vozu* ipd.

Zelo sodoben za trideseta leta v slovenskem prostoru je komentar, ki pod skromnim naslovom Najnavadnejše napake v skladnji (239–240) odkriva védenje o medsebojni povezanosti pomenske, skladenjskofunkcijske in izrazne ravnine, in hkrati o

---

[34] Iz razlag je razvidno, da ne loči brezosebne glagole od samo brezosebno rabljenih glagolov (1916, 229): »Včasih podmeta (osebkove besede) ne moremo izraziti s posebno besedo, ker ga ne poznamo ali ga nočemo izraziti; toda z glagolovo obliko vendar povemo, da podmet biva, četudi nam ni znano, kaj je ta podmet. Stavki kakor *Bode me, Trga me, Zebe me, Zabolelo nas je; Bliska se, Grmi, Dani se, Dežuje* itd. so popolni stavki s povedkom in osebkom; nedostajajo jim le osebkove besede.«

[35] O osebkovi besedi piše J. Toporišič (1982: 381) pri obravnavi skladnje osnovnošolskih učbenikov. V okviru stavčnih členov pripominja: »/.../ Že pred definicijo in po njej se poleg izraza osebek po nepotrebnem uporablja še izraz osebkova beseda. /.../ Izraz osebkova beseda je popolnoma nepotreben, razen tega zavaja k misli, da osebek sestoji iz ene besede, kar pa ni res /.../.«

[36] Na predloge kot glagolske morfeme opozarja s komentarjem (1916: 250, 1934: 225): »Mnogo glagolov in pridevnikov zahteva predmet v kakem sklonu s predlogom (predlogovni, prepozicionalni predmet): *Stariši skrbe za otroke, Naše gore so bogate z rudninskimi zakladi, Človek hrepeni po sreči in blagostanju*« (250); in še: *skrbeti za kaj, po zdravju vprašati, za dež prositi, premišljevati o čem* /.../« (225).

[37] Na skladenjske novosti oz. »na teoretično uspele pristope k problemom upovedovanja« zadnje izdaje Slovnice je opozoril že J. Toporišič (1982: 18). Skladnjo zadnje izdaje Breznikove slovnice (1934: 197–224) je podrobneje analizirala M. Križaj Ortar (1987).

[38] Breznik jih deli na pomožnike s faznimi podpomeni (*sem biti, postati, nastati, ostati, prihajati*) in povratnike (*imenovati se, klicati se, zdeti se, videti se*), »pojasnila, ki določajo glagolsko vsebino« pa poimenuje »povedno (povedkovo) določilo (Prädikatsbestimmung)«. Znotraj povedkovega določila pa prvi opozori tudi na skladenjske posebnosti kot a) povedni imenovalnik: *Prijatelj je zdravnik*, b) povedni rodilnik: *Bodimo dobre volje*, c) povedni dajalnik: *Bolje je lačnemu zaspati ko dolžnemu ostati*, č) povedni tožilnik ali orodnik: *Bil je izvoljen za vladarja, Bil je izvoljen vladarjem* (J. Dular je opozoril (1982: 6), da so slovnice, ki so vsaj formalno nastajale z Breznikovim sodelovanjem, vendarle izločile ta papirnati slavizacijski tip.), in na d) predložnomorfemsko razmerje oz. na »sklon s predlogom« v povedku: *Bodite brez skrbi*.

izhodiščni/prvotni pomenskoskladenjski vezljivosti in drugotni oz. posledični strukturnoskladenjski vezljivosti: »Največ napak v skladnji narede pisatelji zaradi tega, ker ne gledajo na obseg glagolskega dejanja. Obseg glagolskega dejanja (op. avtorice: pomenskoskladenjska vezljivost) ni poljuben, ampak natančno določen in ga pisatelji ne smejo svojevoljno spreminjati /…/.«

Breznikovo jezikoslovno delo je bilo dobra teoretična podlaga za nadaljnje jezikoslovno razmišljanje. Za slovensko skladnjo so pomembne njegove študije[39] o stavčnem zanikanju v slovenščini (Kaučič Baša 1982), v okviru kritik slovenskega sloga pa obravnave[40] rabe prislovnega določila načina in rabe predlogov *z/s* in *od*, ki ju razlaga s pomočjo udeleženskih vlog (vršilca dejanja in sredstva dejanja).

1.5.1.1 Slovenski slovnici 1947 in 1956[41]

Jasno ločevanje med stavčnočlensko in besednozvezno skladnjo, in tudi nekaj nadpovedne skladnje, imamo v slovnicah po letu 1940, vendar je vse povzeto po Brezniku.[42] Imamo prve grafične predstavitve stavčnočlenske hierarhije – ker je »najimenitnejša beseda v stavku« povedek, je tudi prisojevalno razmerje grafično predstavljeno z navpičnico (266, 272, 276, 280), tako da je na vrhu povedek in spodaj osebek. Vsa druga vezavna in primična razmerja sicer tudi izhajajo iz povedka, vendar pa so to sáme poševnice, izpeljane pod različnimi koti – mogoče prisojevalna navpičnica proti drugim /ne/vezljivostnim poševnicam izraža stavčnočlensko hierarhijo, ki pa še ne ločuje med /ne/obvezno vezljivostjo in družljivostjo (290): »Včasih razmerje med povedkom in predmetom izraža predlog z ustreznim sklonom. Tu je treba paziti na razloček med predmetom in prislovnim določilom, ki je včasih zelo blizu, n. pr. *S kolom ga je udaril po glavi* (S čim?– Kako? Po čem? – Kam?).« Danes bi si pomagali z razmerjem med pomenskoskladenjsko in strukturnoskladenjsko vezljivostjo, kamor sodi tudi stavčnočlenska vezljivost,[43] npr.: Vd (vršilec dejanja je skrit v glagolu = leva obvezna vezljivost), Sd (sredstvo dejanja = *s kolom* = desna neobvezna vezljivost), Prd (prizadeta predmeta dejanja sta dva – *ga* v tožilniku = obvezna vezljivost, *po glavi* = neobvezna vezljivost).

---

[39] Gl. A. Breznik (1982, l. izd. 1908). Stavčna negacija v slovenščini (1982: 255–294) z zanimivim komentarjem, kako je lahko sprememba sklona pri zanikanju pokazatelj oz. neke vrste orientacija za določanje /ne/obvezne vezljivosti (294): »Zanikani povedni glagol vpliva samo na objekt, ne pa na prislove, ki stoje v tožilniku. Napak je: Niti jednega trenutka ni premišljeval (Tavčar, LZ 1883, 179), prav: niti en trenutek, ker je to prislov mere, na vprašanje: koliko? /.../.«

[40] A. Breznik (1982: 303–314); tu še Primeri predikatnega nominativa v slovenščini (295–302). Iste razprave še v Življenje besed, priredil J. Šolar, Maribor, 1967: Obzorja, 82–92.

[41] Slovenska slovnica 1956, avtorji A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel in J. Šolar; druga popravljena izdaja je izšla 1964.

[42] Po letu 1940 si sledijo slovnice Slovenska slovnica 1947 (Uredniški odbor, Ljubljana), Slovenska slovnica 1956 (A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, J. Šolar), Slovenska slovnica 1964 (isti avtorji), Slovenska slovnica 1976 (J. Toporišič).

[43] J. Dular (1982: 6) opozarja, da je Slovnica »štirih avtorjev« pri vezavi prinesla nekaj novih razlag, a tudi nekaj nejasnosti. Slovnica opozarja na povezanost prehodnosti s pomenskimi spremembami, in v zvezi s tem na možnost različne stavčnočlenske vrednosti pri nekaterih predložnih sklonih, npr. *Zagledal se je v daljavo* : *Zagledal se je v sosedovo*. Nejasnost pa je pri neusklajeni delitvi predmetov na neposredne (samo tožilniški) in posredne (samo predložni), 312.

1.5.2 R. F. Mikuš

Poleg Breznika pa je v petdesetih letih skušal prekiniti tok predvsem slovničarskega jezikoslovja R. F. Mikuš (1945; 1952), vendar njegove ugotovitve niso imele nikakršnega jezikoslovnega odziva v tedanjem slovenskem jezikoslovju, kaj šele v slovenskih slovnicah. Mikuševo delo je predstavila in ovrednotila A. Vidovič Muha. Naj tu izpostavim samo njeno razpravo O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša (1994a) s celovito jezikoslovno analizo in spremstveno bibliografsko predstavitvijo Mikuševega znanstvenega delovanja.

Z vidika vezljivosti je potrebno omeniti, da Mikuš nasprotuje Tesnièrjevemu fetišizmu glagola in po F. de Saussurju trdi, da jezikoslovje temelji na istovetenju in različnosti v smislu vzajemno-dopolnjevalnega razmerja. Osebkovo-povedkov stavek razlaga – tudi v skladu z binarnostjo mišljenja – kot prostorsko-časovno enoto in prototip za vse druge sintagme, saj je zakodiran v vsakem jeziku in hkrati osnova vsej binarni sintagmatski strukturi mišljenja in izražanja.

Tesnièrju priznava tudi vezljivostno koristno ugotovitev o obstoju zloženega povedka, ki posledično odkriva tudi obstoj neudeleženske povedkovodoločilne vezljivosti (Mikuš 1960).

1.6 Večravninska obravnava vezljivosti (Začetki upovedovalne teorije)

V tem poglavju bodo samo na kratko naštete razprave, ki so v marsičem teoretična nadgradnja in hkrati podlaga za nadaljnje preučevanje posebnosti slovenske pomensko- in strukturnoskladenjske vezljivosti.

Kompleksnejšo obravnavo vezljivosti s pomensko- in strukturno-skladenjskega vidika (s prvotno usmerjenostjo od oblike k pomenu in obratno ter z upoštevanjem tvorbeno-pretvorbenega jezikoslovja) imamo v drugi polovici sedemdesetih let – Slovenska slovnica J. Toporišiča, ki se je gradila na Slovenskem knjižnem jeziku I–IV (Sintaksa stavka, 1965: 67–74; O četverih stavčnih členih, 1967: 181–202; Posebni tipi stavkov, 1970: 151–187). Približno istočasno je izšla vezljivostno zasnovana slovnica slovenskega knjižnega jezika C. Vincenota Essai de Grammaire Slovène (1975), ki predstavlja sistematizacijo glagolske vezljivosti v slovenščini.[44]

Na pomenskoskladenjsko vezljivost v ožjem smislu (na vezavo) je opozorjeno v članku Razvoj prostega stavka v slovenskem knjižnem jeziku (Vloga dativa v stavku) B. Pogorelec (1968). V okviru pretvorbenih zmožnosti pa vezavo (dajalniško) obravnava T. Korošec (1977) v članku Slovenski dajalnik in nominalizacija dajalniških zvez.

V osemdesetih letih je bila skladnja samostojno in zato vezljivostno podrobneje in bolj poglobljeno obdelana v Toporišičevi Novi slovenski skladnji (1982; gl. tudi oceno A. Vidovič Muhe (1984) Nova slovenska skladnja J. Toporišiča). Z vezljivostnega vidika so tehtnejša dela in razprave (po kronološki razvrstitvi) še: disertacija J. Dularja (1982) v Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja);

[44] Slovnica z vidika prispevka k sistematizaciji slovenske vezljivosti ni bila nikoli objektivno ovrednotena. Končalo se je s kritiko J. Toporišiča (1979; 1982: 389–415), ki pa je bila v celoti negativna.

diplomska naloga M. Križaj (1981) Glagolska vezljivost (na podlagi korpusa črke b v SSKJ); iz naloge tudi članek Glagolska vezljivost (1982); in še razprave M. Križaj Ortar (1989) v Vezljivost: iz pomena v izraz, in A. Vidovič Muhe (1993a) Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom) in Pomenski preplet glagolov IMETI in BITI – njuna jezikovnosistemska stilistika (1998).

1.6.1 Tesnièrjevska skladnja C. Vincenota je prva eksplicitna večravninska predstavitev tesnièrjevske vezljivostne teorije na slovenskem gradivu in s tem hkrati slovenske vezljivosti.

Pri t. i. statični skladnji oz. besednovrstnih kategorijah je v okviru površinsko-izrazne/sklonske vezljivosti posredno potrjena tudi neustreznost t. i. logičnega osebka. Prednostni funkcijski vidik izlušči tudi funkcijskoposledične besednovrstne lastnosti povedkovnika. Pri t. i. dinamični skladnji verjetno pod vplivom tesnièrjevskega verbocentrizma podrobneje predstavi predvsem glagolsko vezljivost in udeležence. Izdelana je tipologija glagolske vezljivosti – nevezlj. glag. (*Bliska se*.) : enovezlj. glag. (*Svetilnik bliska*.) : dvovezlj. glag. (*Mornar bliska sporočilo*.) ipd. Poleg udeleženske vezljivosti prepoznava tudi neudeleženske vezljivost oz. povedkovo-določilno vezljivost, npr. *Otrok je bolnik/bolan, Ni bil(o) mraz*. nasproti polnopomenskemu *biti* v *Ni bilo mraza*.

1.6.2 V Slovenski slovnici 1976[45] vezljivost še ni izrecno omenjena – za širšo javnost jo je J. Toporišič prvič zapisal dve leti po izidu slovnice, in sicer v polemiki o novem osnovnošolskem učbeniku (gl. Delova sobotna priloga, 18. 11. 1978, 22; o tem prim. J. Dular (1982: 17)). Že SS pa ima primere za priglagolsko, prisamostalniško in pripridevniško vezljivost, kar omogoča večjo splošnost pri določanju pojma.

V poglavju o upovedovanju je prvič problemsko, tudi s stališča slovenščine, izpostavljena medsebojna povezanost in soodvisnost pomenske, skladenjskofunkcijske in izrazne ravnine. Izhodiščna pomenskoskladenjska glagolska vezljivost oz. t. i. glagolska intenca je opisana z »notranjo obliko glagola« (472). V okviru strukturno-skladenjske vezljivosti je pri vezavnosti omenjeno tudi »vezavno prislovno določilo« (463), ko »glagoli zahtevajo prislovno določilo«.

1.6.2.1 Širše in natančneje je slovenska skladnja obdelana v Novi slovenski skladnji (1982) J. Toporišiča, z upoštevanjem nekaterih kritičnih pripomb A. Vidovič

[45] Prim. Dularjevo oceno skladnje v SS 1976. J. Dular (1978: 50–53) ugotavlja, da je četrtina knjige posvečena skladnji oz. skladenjskim pojavom. Za največjo novost označi a) podpoglavje Upovedovanje (ki krepi vlogo pomenoslovja v skladnji); ugotavlja, da b) je zelo podrobno obdelana zgradba prostega stavka, da c) je uporabljena pretvorbena metoda, in da č) slovnica prinaša veliko pojmovnih in metodoloških novosti.

Muhe v oceni Nova slovenska skladnja J. Toporišiča.[46] V četrtem delu (371–415) je tudi avtorjev kritični pregled dotedanje slovenske skladnje.[47]

Prisojevalna vezljivost (154) je opredeljena kot tipično razmerje med osebkom in povedkom, ki sta glavna stavčna člena, proti t. i. drugim dopolnilnim stavčnim členom.

Za desno vezavno vezljivost je pomembna pomenskoskladenjska potrditev predloga kot morfema glagola ali pridevnika in njegov skladenjski vpliv na sklon (333). Posredno, prek skupin predlogov, ki vežejo isti sklon, so predstavljeni glagoli (93–100)[48] z leksikaliziranimi prostimi predložnimi morfemi oz. s t. i. »vezavnimi predlogi« (59), ki neprehodne glagole delajo prehodne. Pri pretvorbah prehodnih glagolov, povedkovnikov in pridevnikov v samostalnike je vezljivost, in z njo vezavnost, predstavljena kot »skrit poseben slovnični predložni morfem v glagolskem morfemskem sistemu« (53), ki se kot »obrazilo prehodnosti« (53) s pretvorbami kdaj tudi pokaže, npr. *bati se očeta > strah pred očetom*.

1.6.3 Intenzivnejša vključitev tvorbeno-pretvorbenega vidika v začetku osemdesetih prinaša študije in razprave[49] J. Dularja, A. Vidovič Muhe in M. Križaj Ortar, ki z obravnavo vezljivostnih vlog glagolskih prostih morfemov in s preučevanjem vpliva glagolske tvorjenosti na glagolsko vezljivost dopolnjujejo in nadgrajujejo dotedanje védenje.

1.6.3.1 J. Dularjeva disertacija Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja), v nadaljevanju PV, iz leta 1982 poleg popisa slovenske vezljivostne terminologije z začetka osemdesetih let (gl. poglavje Splošni del – Osvetlitev temeljnih pojmov (20–64)) komentira ugotovitve relevantnih jezikoslovcev. Površinska/

---

[46] Iz ocene A. Vidovič Muhe (1984) velja z vezljivostnega vidika izpostaviti predvsem predloge za a) ustreznejšo funkcijskoskladenjsko delitev besednih vrst namesto tradicionalne, b) izčiščenje razmerij med glagolskomorfemskimi in udeleženskimi vlogami predlogov, c) natančnejše (tudi pretvorbeno) razlaganje vezavnih razmerij in posebnosti prisojevalnega razmerja, ter opozorila na č) ločevanje pomensko nepopolnih glagolov (z oslabljenim ali s splošnim pomenom) od pravih pomožnikov (s samo slovničnim pomenom).

[47] V NSS so ocenjene: IV Skladnja tradicionalne slovnice (371–377), V Skladnja osnovnošolskih učbenikov (379–388), Tesnièrjevska skladnja slovenskega knjižnega jezika (389–415).

[48] Avtor tudi razvojno predstavi teorijo o t. i. prostih predložnih glagolskih morfemih (kot prve slovenske vire navaja Ss 1956: 175; Skj 3 (1967: 111). Zanimive so nekatere besedne zveze, s katerimi J. Toporišič opiše določene predložne pomene, npr. DO – »z močnim krajevnim pomenom«, OD – » izrazit prostorski predlog«, OB – »pomeni tesno predmetno bližino, drugi pa izgubo«, PO – »gre za neko strnitev namenskosti in predmetnosti« ipd.

[49] Najpomembnejša dela s področja glagolske vezljivosti v slovenščini so Nova slovenska skladnja (1982) J. Toporišiča. Priglagolska vezava v SKJ (20. stoletja), disertacija, 1982; Napovedljivost vezave iz morfemske sestave glagolov (1983); Slogovne razsežnosti glagolske vezave v slovenščini (1983); Združena vezava v desni vezljivosti slovenskega glagola (1983/84), vse razprave J. Dularja. Glagolska vezljivost (1982); O posamostaljenju povedka prisojevalne zveze (1984); Vezljivost samostalniške besede, magistrska naloga, 1985; Vezljivost: iz pomena v izraz (1989), vse razprave M. Križaj Ortar. Nova slovenska skladnja J. Toporišiča (1984a); Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom) (1993a), Pomenski preplet glagolov IMETI in BITI – njuna jezikovnosistemska stilistika (1998), vse razprave A. Vidovič Muhe.

izrazna obravnava v jedrnem delu posredno dokazuje, da je omejitev samó na vezavo z vidika vezljivosti nekako nasilna in nedorečena (PV: 98). Neupoštevanje pomenskega izhodišča vezljivosti pa ima za posledico nesistemsko in praktično neobvladljivo delitev glagolov na kar petintrideset pomenskih skupin.

Pri vezavni vezljivosti/družljivosti (prim. tudi obveznovezavni (/ne/leksikalizirani) : neobveznovezavni (neleksikalizirani) : vezavnodružljivi predložni morfemi) se avtor zaveda tudi pomanjkljivih rešitev pri vezljivosti prostomorfemskih glagolov – govori o »omahljivosti predložnosklonske vezave« (prim. SS: 293, NSS: 91), vendar se omejuje samo na zglede tipa *izstopiti iz*.

Opozarja na slogovne razsežnosti vezavnih pojavov predložnosklonske vezave kot različice golim sklonom (t. i. dvojnične vezave), npr. *zvedeti (za) novico, igrati (na) kitaro, upreti se (proti) sovražniku* ipd. (PV: 161–178).

Pomembna pripomba je še, da glagolski vid načelno ni neposredno povezan z vezljivostjo.

Na ravnino t. i. kvazivezljivosti seže z obravnavo frazeoloških glagolov (frazeološko : nefrazeološko dopolnilo; multiverbizacijske zveze, klišeizirani tropi, gl. PV: 132–133).

Vsaj nakazana je potreba po upoštevanju tvorbeno-pretvorbenega vidika.

1.6.3.2 A. Vidovič Muha v Slovenskem skladenjskem besedotvorju ob primerih zloženk (1988: 57–71), v poglavju Pomeni glagolov iz skladenjske podstave glede na vezljivost obravnava vezljivost z vidika besedotvorja oz. z vidika vpliva tvorjenosti besed na njihove vezljivostne lastnosti. Ugotavlja, da skladenjskopodstavna vezljivost povedkovega glagola odloča, kateri zloženski glagolski pomen bo prevladal v potencialni zloženki. Tako za izhodiščno formalno merilo delitve zloženskih glagolskih pomenov izbere vezavo. V okviru tožilniške vezave podstavnih glagolov zaobjame vse nosilne vezljivostne pomenske skupine glagolov, kar je še en dokaz, da tožilnik kot sistemsko nezaznamovan sklon lahko izraža vse udeleženske vloge: glagole s splošnim pomenom lastnosti, glagole povzročanja lastnosti/stanja, glagole poklicne (pridobljene) dejavnosti, glagole ohranjanja česa, tudi stanja, glagole spreminjanja/pridobivanja, glagole ugotavljanja/spoznavanja, glagole nastajanja, glagole manjšanja/izginjanja. O obvezni desni vezljivosti govori že pri samostalnikih ob neleksikaliziranem glagolskem predlogu v vlogi skladenjskopodstavnega prislovnega določila tipa *delati na polju* z možnostjo pretvorbe v *poljedelec* ipd. (1988: 68).

Obveznovezljivi primik imajo zloženke tipa *mimolet, mimobežec* z glagolom premikanja in npr. s krajevnim prislovom *mimo* v skladenjski podstavi.

S primerjanjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladenjskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. *izpisati* : *pisati iz* : *pisati* v razpravi Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (1993a) ugotavlja, da je predponsko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladenjskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo faznim predponskim obrazilom). Izkaže se tudi, da se pri glagolskih sestavljenkah z istim predponskim obrazilom ne odpira vedno tudi isto število desnih vezljivostnih mest.

Navedena dela potrjujejo možnost oblikovanja dokončne skupine temeljnih vezljivostnih pomenskih skupin glagolov z besedotvornega vidika, v članku Pomenski preplet glagolov IMETI in BITI – njuna jezikovnosistemska stilistika pa je z obravnavo razmerij med skladenjskimi pomeni predstavljen pomensko-skladenjski vidik vezljivosti. Tudi z vezljivostnega stališča je namreč pomembno ugotavljanje in dokazovanje A. Vidovič Muhe (1998: 297), da je *biti pri* prostorska nadpomenka *imeti*, npr. *Avto je pri sosedu*, in da je svojina le vrsta (način) prostorske umeščenosti, npr. *Pri sosedu imajo avto* (z možno pretvorbo *Sosedovi imajo avto*).

1.6.3.3 Izčrpen in zgoščen prikaz vezljivostne problematike s potrebno terminološko ureditvijo prinaša članek Vezljivost: iz pomena v izraz (1989)[50] M. Križaj Ortar.

Članek, ki se opira na vezljivostne klasike Tesnièrja, Helbiga in Fillmorja, obenem pa upošteva spoznanja novejše češke vezljivostne teorije, ki nam je tudi jezikovno najbližja, prinaša a) osnovna vsebinska izhodišča in b) terminološko ureditev. Pod a) je pomembna trditev, da je izhodišče vezljivosti v pomenu, rezultat pa v obliki/izrazu. Ravninska opredelitev vezljivost uvršča na slovnično ravnino, usmerjenost na pomensko ravnino, vezavo/primik/ujemanje pa na izrazno ravnino. Usmerjenost in vezljivost sta tako del jezikovnega sistema, vezava/primik/ujemanje pa so načini uresničitve jezikovnega sistema in spadajo v besedilo. Pod b) je pomembna natančna uporaba poimenovanj določilo nasproti dopolnilo. S pomenskim/slovničnim stavčnim vzorcem pa so se natančneje opredelila tudi obveznovezljiva določila.

1.6.4 Izpostavitev pomenske usmerjenosti prinaša natančnejše obravnavanje pomenske ravnine jezika oz. z natančnejšo obdelavo pomenske sestave povedi posegla O. Kunst Gnamuš in J. Orešnik. Pri obravnavi vezljivosti je vsekakor potrebno omeniti njuni deli s pomenskoskladenjskega področja, to sta Pomenska sestava povedi O. Kunst Gnamuš (1981) in Udeleženske vloge v slovenščini J. Orešnika (1992). Deli se teoretično in metodološko opirata na anglo-ameriške študije.

1.6.4.1 O. Kunst Gnamuš po zgledih tvorbenih slovnic skušala obravnavati slovenski stavek z vidika natančnejše analize njegove pomenske sestave (1981: 37).

Pri udeležencih v okviru stavčnih vzorcev je izpostavljeno razmerje med lastnostnimi pomeni udeležencev in njihovimi udeleženskimi vlogami, ne pa npr. odnos med besedotvornimi pomeni udeležencev in njihovimi skladenjskimi pomeni, npr. *Ta sesalnik je zelo zmogljiv in cenjen : S sesalnikom/sesalcem je počistila vso hišo : Sesalec je v laboratoriju naredil veliko škode : Ta sesalec je zelo redka vrsta, zato ga skrbno nadzorujejo*.

Ugotavlja, da so pretvorbe skoraj vedno povezane s pomenskimi premiki – »s pretvarjanjem v površinski sestavi brišemo podatke o globinski pomenski sestavi

[50] Zaključen samostojni prispevek o slovenski vezljivosti je že avtoričina diplomska naloga Glagolska vezljivost (na podlagi korpusa črke b v SSKJ, 1–160); iz naloge tudi članek Glagolska vezljivost (1982).

stavka in poved lahko postane dvoumna«, npr. *Obisk sorodnikov je neprijeten* z možnima pomenoma 'Neprijetno je, če obiščeš sorodnike' in 'Neprijetno je, če te sorodniki obiščejo' (132).

1.6.4.2 J. Orešnik preizkuša anglo-ameriške teorije na slovenskem gradivu v monografiji Udeleženske vloge v slovenščini (1992).

S slovarskega vidika je pomembna izpostavitev pomenske vezljivosti kot odločujočega merila pri ločevanju (in hierarhiji) posameznih pomenov določene slovarske enote. Monografija je prispevek k slovenski vezljivosti predvsem z vidika razmerij udeleženci : udeleženske vloge. V okviru podeljevanja udeleženskih vlog je pomembno razvrstitveno pravilo, da so najprej na vrsti t. i. enovlogovni skloni (vsi predložni skloni in dajalnik), nato pa še večvlogovni skloni (imenovalnik, tožilnik in rodilnik). Z upoštevanjem pretvorbenih razmerij pa avtor pripominja, da »za dodeljevanje udeleženskih vlog znotraj besednih zvez veljajo v teoriji pomenskega modula nekoliko drugačna pravila kakor na stavčni ravnini« (1992: 51). V okviru t. i. linearne razvrstitve vlog vršilec, prejemnik, prizadeto (avtor jih po S. C. Diku poimenuje tudi »krovne vloge«, pod katerimi se skrivajo »dodatne različice vlog«) in z upoštevanjem razmerja udeleženska vloga : sklon obravnava vsako »slovarsko enoto« in njeno udeleženso okolje posebej.

Literatura

Bajec, A., Kolarič, R. Rupel, M., (Šolar, J.), 1956, 1964²: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.

Bajec, A., 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU.

Bezlaj, F., 1948: Doneski k poznavanju glagolskega aspekta. *Časopis za literarno zgodovino in jezik I*. Ljubljana. 199–220.

Bohorič, A., 1584, prev. izd. 1987: *Arcticae horulae succisivae (Zimske urice proste)*. Wittenberg. Prevedel in spremno študijo napisal J. Toporišič. Maribor: Obzorja.

Breznik, A., 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec. 3. izd., Prevalje 1924: Družba sv. Mohorja. 4. pomnožena izd., Celje 1934: Družba sv. Mohorja.

– – 1982: *Jezikoslovne razprave.* Besedni red v govoru. Izbral in uredil J. Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 233–253.

Dajnko, P., 1824: *Lehrbuch der Windiſchen Sprache*. II del: Von der Wortfügung. Gratz. 269–296.

Dobrovský, J., 1940: *Podrobná mluvnice jazyka českého*. (V redakcích z roku 1809 a 1819). Praha.

Dular, J., 1978: Nova slovenska slovnica. *SRL* XXVI/1. 45–55.

– – 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja)*: disertacija. Ljubljana. 1–259.

Gutsman, O., 1777: *Windiſche Sprachlehre* verfaſſet von Oswald Gutsman. Gratz. 81–133.

Havránek, B., 1953: Význam Josefa Dobrovského pro slovanskou jazykovedu. Josef Dobrovský (1753–1953). *Sborník studií k dvoustému výročí narození.* Praha: Nakladatelství Čsav. 97–116.

Janežič, A., 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slo venskega slovstva*. 2. izd. 1863, 5. izd. 1876, 6. izd.1889, 7. izd. 1894, 8. izd. 1900. Celovec.

Jesenšek, M., 1991: Slovensko gradivo v Miklošičevi primerjalni skladnji. *Miklošičev zbornik.* Uredil: Viktor Vrbnjak. Maribor. 165–184.

Kaučič Baša, M., 1982: Rodilnik zanikanja. *SRL* XXX/3. 305–321.
Kopitar, J., 1808: *Grammatik Slavi∫chen Sprache in Krain, Kärntennund Steyermark*. Laibach.
Korošec, T., 1977: Slovenski dajalnik in nominalizacija dajalniških zvez. XIII. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 59–67.
Križaj Ortar, M., 1981: *Glagolska vezljivost (na podlagi korpusa črke b v SSKJ)*. Diplomska naloga. Ljubljana.
– – 1982: Glagolska vezljivost. *SRL* XXX/2.189–213.
– – 1987: Breznikova skladnja v luči tvorbeno-pretvorbene teorije. *Obdobja* 7. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 507–515.
– – 1989: Vezljivost: iz pomena v izraz. XXV. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 129–140.
Kunst Gnamuš, O., 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana.
Levstik, F., 1858a, cit. po izd. 1956: Jezikovni spisi in odlomki. Odlomek slovenske slovnice – Glagol. *Zbrano delo* 10. Ljubljana 1978: DZS. 153–161.
– – 1858b, cit. po izd. 1956: Napake slovenskega pisanja. *Zbrano delo* 6. Ljubljana 1978: DZS. 38–87.
Linguistica XXXIV/1, 1994: Mélanges Lucien Tesnière. (Zbornik, posvečen Lucienu Tesnièrju). Ljubljana.
Malavašič, F., 1849: *Slovenska slovnica za perve slovenske šole (v mestih in na deželi)*. Ljubljana.
Mečkovska, N., 1984: Prve slovnice: viri skupnosti, dejavniki različnosti. *SRL* XXXII/3. 209–222.
– – 1986: Grammatika kak fenomen kul'tury /Adam Bohorič i Meletij Smotrickij/. *Obdobja* 6 – 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 255–267.
Metelko, F., 1825: *Lehrgebäude der Sloweni∫chen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Laibach. 236–264.
Miklošič, F., 1868–1874: *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien.
Mikuš, R. F., 1945: *Što je u stvari rečenica∫* Fragment iz teorije jezika i mišljenja. Ljubljana: Samozaložba.
– – 1952: *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić. (K sintagmatiki prof. A. Belića)*. Ljubljana: SAZU.
– – 1960: Struktural'nyj sintaksis L. Ten'era i sintagmatičeskij strukturalizm. *Voprosy jazykoznanija* IX/5. Moskva.125–140. Prevod iz francoščine: M. M. Makovskij.
Murko, A. J., 1832: *Theoreti∫ch-prakti∫che Sloweni∫che Sprachlehre für Deut∫che; (nach den) Volks∫precharten der Slowenen in Steiermark, Kärten, Krain und Urgans we∫tlichen Di∫trikten*. Uvodni del: 3–16, Vsebina: 1–156, Slovar: 157–206.
– – 1850: *Theoreti∫ch-practi∫che Grammatik der Sloweni∫chen Sprache in Steiermark, Kärten, Krain und dem illyri∫chen Kü∫tenlande von A. J. Murko*. Gratz.
Orešnik, J., 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.
Pogorelec, B., 1968: Razvoj prostega stavka v slovenskem knjižnem jeziku (Vloga dativa v stavku). *JiS* XIII. 145–150.
– – 1983: *Razvoj slovenske slovnične zavesti*. (Od 16. do 19. stoletja. Teze).
XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 89–94.
Pohlin, M., 1768: *Kraynska grammatika*. Ljubljana. 163–199.
Sket, J., 1893: *Slovenisches Sprach und Ubungsbuch Neb∫t Chre∫tomathie und sloveni∫ch – deut∫chem und deut∫ch – sloveni∫chem Worter = Verzeichnis*. Klagenfurt.
– – 1906: *Janežičeva Slovenska slovnica v predelavi Jakoba Sketa. 3. del – Besedotvorje*. Celovec. 123–134.
Slovenska slovnica, 1947. Sestavil Uredniški odbor. Ljubljana: DZS.
Šuman, J., 1881: *Slovenska slovnica (po Miklošičevi primerjalni)*. Ljubljana: Matica slovenska.
Tesnière, L., 1965[2]: *Eléments de Syntaxe structurale*. Paris.

Toporišič, J.: 1965–1970: *Slovenski knjižni jezik I–IV*. Maribor: Obzorja.
– – 1976: *Slovenska slovnica.* Maribor: Obzorja.
– – 1979: Poskus slovenske slovnice C. Vincenota. *SRL* XXVII/2, XXVII/3–4. 262–291. 486–496.
– – 1980: Kopitarjeva slovnica – oblikoslovje. *SRL* XXVIII/4. 395–413.
– – 1982: *Nova slovenska skladnja.* Ljubljana: DZS.
– – 1983: Pohlinova slovnica. XIX. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 95–128.
– – 1984a: Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah. XX. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 189–222.
– – 1984b: Prva slovenska skladnja. *SRL* XXXII/3. 159–181.
– – 1984c: Gutsmanova slovnica. *Dunajski slavistični almanah*. Dunaj. 209–225.
– – 1986, 1989: Zadnjih 20 let slovenskega jezikoslovja. Drugi del razprave zasnovane za predavanje na tržaški univerzi – prvi del objavljen na XXV. *seminarju slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 19–31.
– – 1992: Slovenščina v Miklošičevi skladnji na primeru obravnave rabe rodilnika. *Obdobja* 13. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 269–284.
Vidovič Muha, A., 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *SRL* XXXII/2. 142–155.
– – 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga.
– – 1992: Besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču. *Miklošičev zbornik*. 173–191.
– – 1993a: Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom). *SRL* XLI/1. 161–192.
– – 1993b: Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu. *SRL* XLI/4. 497–507.
– – 1994a: O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša (S predstavitvijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić). *Ramovšev zbornik. (Obdobja* 12). *SRL* XLII/2–3. 229–248.
– – 1994b: *La syntaxe de Tesnière interprétée par Mikuš. Linguistica* XXXIV/1. 225–234.
– – 1998: Pomenski preplet glagolov IMETI in BITI – njuna jezikovnosistemska stilistika. *SRL* XLVI/4. 293–323.
Vincenot, C., 1975: *Essai de Grammaire Slovène*. Ljubljana: MK.
Vodnik, V., 1811: Piſmenoſt ali Grammatika sa Perve Shole. V Lublani. *Vésanje*. 115–147.

Summary

A survey of the development of valency theory (with emphasis on verb valency) in Slovene grammars shows how Slovene syntax, with its features and problems, gradually developed and formed into coherent system since the 16th c. The relationships between semantic, syntactic functional, and expressive language planes through the centuries very clearly show a gradual intellectual grasp of the Slovene language in this area-from initial presentations of basic usage of individual cases on the expressive plane, to syntactic functional treatment through cause-effect connection with the semantic language plane. Chronological and topical surveys also expose the uneven development of the theory of Slovene syntax.

Syntagmatic valency was discussed in A. Bohorič's, M. Pohlin's, O. Gutsman's, and J. Kopitar's grammars. In all these cases valency is primarily treated on the surface and from a comparative point of view, but even A. Bohorič already establishes that the participants of a particular verbal meaning can only be expressed by certain cases. Nuclear deverbatives in the

treated syntagms direct him towards the transformational treatment of sentence syntax, hence his work in the realm of sentence valency was not surpassed until the beginning of the 19th c.

M. Pohlin in surface-expressive (Slovene-German) normative usage of cases more or less remains within the limits of syntagmatic valency. The inclusion of the preposition valency among valency of verbs and adverbs indicates Gutsman's language intuition, which points out the influence of verbal semantics to its prepositional valency. Although J. Kopitar did not treat syntax separately, his material included in the treatment of parts of speech shows that he was aware of the cause-effect relationship between the semantics of the individual parts of speech and their syntactic function and morphological peculiarities on the expressive plane.

V. Vodnik, who represents the transition from syntagmatic valency to sentence valency, pointed out the relationship between semantic and structural syntactic valency of the verb with his normative commentary on the use of active and passive mode. He defined syntax in Slovene from the point of view of parts of speech as well as sentence constituents.

The two main representatives of sentence valency are P. Dajnko and F. Metelko. Under the theoretical influence of the leading linguist in the Slavic world at the time, J. Dobrovský, and his grammar they established the hierarchy of the relationships between sentence constituents. Syntagms are for the first time presented also as compound sentence constituents. They were aware of the fact that cases are only expressive means for agents and circumstances.

The second half of the 19th c. was marked by the interdependence (also transformational) of syntagmatic and sentence valency. This is the period of Janežič's publications of Slovene grammar, Miklošič's syntactic theory, which was in Slovene presented in Šuman's grammar, and Levstik's remarks, particularly from the standpoint of norm. A. Janežič preserves Metelko's topical concept in treating Slovene syntax, he makes the relationship participant's function vs. case more prominent by including semantic and structural syntactic aspects. Miklošič's comparative Slavic explanations clearly indicate—from semantic syntactic and, as a consequence, from structural syntactic aspects—the differentiation between prepositional verbal morphemes as /non/lexicalized elements of verbal meaning and prepositions as elements of participant syntagms.

The first decades of the 20th c. were marked by Breznik's semantic syntactic treatment of sentence and/or sentence constituents. The result of the semantic syntactic treatment of the sentence is also more precise linguistic terminology, hence it is possible to speak of Breznik's syntax. R. F. Mikuš with his articles and reviews terminated the trend of primarily grammarian linguistics. From the point of view of valency it is necessary to point out that he disagrees with Tesnière's preoccupation with the verbs and, following F. de Saussure, he claims that linguistics is based on identification and differentiation in the sense of complementary relationships.

In the second half of the 1970's, a more complex, multi-planar treatment of valency is included in C. Vincenot's grammar, *Essai de Grammaire Slovène* (1975), based on Tesnièr's valency, and J. Toporišič's *Slovenska slovnica* (1976). In the 1980's syntax was treated separately and valency discussed in more detail in Toporišič's *Nova slovenska skladnja* (1982); see also A. Vidovič Muha's review (1984) "Nova slovenska skladnja J. Toporišiča"). In the beginning of the 1980's there are studies and articles by J. Dular, A. Vidovič Muha, and M. Križaj Ortar, which more intensely introduce the generative aspect of valency. They complement and improve on the previous knowledge by discussing valency value of verbal free morphemes and by analyzing the impact of verb formation on verb valency. Influenced by Anglo-American studies, O. Kunst Gnamuš and J. Orešnik helped to shape Slovene valency theory through a more accurate analysis of sentence semantic structure and emphasis on semantic direction. Important elements in their approach are the so-called linear distribution of the roles of agent, recipient, patient, and the treatment of the relationships participant vs. participant role vs. case.